

Selectiedocument Archeologie Provincie Limburg

versie 12-12-07

**Cluster Erfgoed
Afdeling Cultuur, Welzijn en Zorg**

Samenvatting

Bij het nemen van besluiten over ruimtelijke ingrepen moeten ook beslissingen worden genomen over de omgang met archeologische vindplaatsen. Omdat niet alle vindplaatsen even belangrijk zijn en niet alle waardevolle vindplaatsen behouden kunnen blijven, zullen in het gehele archeologische onderzoekstraject keuzes gemaakt moeten worden. In dit selectiedocument worden die keuzes onderbouwd en wordt vastgelegd welke normen de Provincie Limburg hanteert bij het nemen van die beslissingen.

De Provincie kiest voor het aanwijzen van een aantal zgn. archeologische erfgoedlandschappen. Archeologische erfgoedlandschappen zijn representatieve en relatief gave delen van de verschillende Limburgse cultuurlandschappen met een groot potentieel aan archeologische waarden.

De Provincie wil zich inzetten voor het behoud en onderzoek van de archeologische waarden in deze erfgoedlandschappen, die van provinciaal belang worden geacht.

Het uitgangspunt van het provinciaal beleid ten aanzien van de geselecteerde gebieden is niet de bescherming van het gehele erfgoedlandschap. Het is immers niet precies bekend welke waarden aanwezig zijn en waar de vindplaatsen exact liggen. Uitgangspunt voor het beleid is een hoge kwaliteit van het archeologisch onderzoek.

Ruimtelijke ontwikkelingen kunnen dus wel plaats vinden in de geselecteerde gebieden, maar alleen als er in een vroegtijdig stadium adequaat archeologisch onderzoek wordt verricht. Er worden immers waarden verwacht die van provinciaal belang zijn.

De filosofie achter dit uitgangspunt is dat door goed onderzoek zowel de risico's voor de archeologie als voor de gebiedsontwikkeling beter in beeld worden gebracht. Onderzoek in een vroegtijdig stadium biedt tevens mogelijkheden om door plaanpassing de meest waardevolle vindplaatsen te behouden en de cultuurhistorische structuur en identiteit van het landschap te versterken en zichtbaar te maken.

Goed onderzoek betekent ook het toepassen en ontwikkelen van de juiste onderzoeksmethoden. In dit selectiedocument worden normen vastgelegd die de Provincie (naast de eisen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie) stelt aan de uitvoering van het onderzoek. Dit zal leiden tot een optimalisatie en hoger rendement van het onderzoek en een gericht antwoord op de onderzoeksvragen.

Het aanwijzen van erfgoedlandschappen sluit beter aan op het ruimtelijke ordeningsbeleid omdat in die gebieden in een vroegtijdig stadium preventief onderzoek kan worden gedaan. Terugdringen van de onderzoeksdruk kan paradoxaal genoeg vooral bereikt worden door goed vooronderzoek in de planvorming.

Het is noodzakelijk dat de archeologische erfgoedlandschappen en de voorschriften die daaraan verbonden zijn, opgenomen worden in de gemeentelijke bestemmingsplannen, zodat ze verankerd worden in het wettelijke kader van de archeologische monumentenzorg. Als de gemeenten binnenkort een eigen archeologisch beleid hebben vastgesteld en over archeologische expertise beschikken, zullen ze zelf in staat zijn om rekening te houden met de bijzondere belangen van de erfgoedlandschappen, en kan de provinciale betrokkenheid tot een minimum worden beperkt.

De erfgoedlandschappen kunnen een rol gaan spelen bij de aanwijzing van zgn. attentiegebieden. Volgens de nieuwe Wet op de archeologische monumentenzorg kan dit instrument door de Provincie worden ingezet als gemeenten onvoldoende rekening houden met de archeologische waarden op hun grondgebied.

Er is bewust niet gekozen voor een selectiebeleid dat gericht is op bepaalde archeologische perioden of onderzoeksthema's. Dat is vanuit archeologisch oogpunt niet wenselijk omdat daarmee bij de waardering van de vindplaatsen al rekening mee wordt gehouden. De Provincie is van mening dat in principe elke vindplaats met een hoge fysieke en inhoudelijke kwaliteit zich leent voor betekenisvol onderzoek naar ons verleden. In de gebieden die nu zijn geselecteerd uit de verschillende geografische regio's van Limburg is naar verwachting een groot en representatief potentieel aan hoogwaardige vindplaatsen aanwezig, die nu en in de toekomst een antwoord kunnen geven op onze vragen.

Inhoudsopgave

- 1   **Inleiding**
- 2   **Schets van de ontwikkeling van de AMZ**
- 3   **Het selectieproces in de AMZ**
- 4   **Landschappelijke keuzes**
- 5   **Geografische indeling van Limburg**
- 6   **Evaluatie van het archeologisch onderzoek**
- 7   **Archeologische erfgoedlandschappen**
- 8   **Onderzoeksmethoden**
- 9   **Operationalisering**

1 Inleiding

Overblijfselen van de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van Limburg kunnen in het huidige landschap op veel plaatsen nog worden teruggevonden. De mens heeft door de inrichting van zijn woonomgeving een belangrijke stempel op het landschap gedrukt. Hij heeft dit niet overal en niet altijd op dezelfde wijze gedaan. Daardoor zijn zowel in tijd als plaats verschillende inrichtingsvormen ontstaan.

Elementen die getuigen van de bewoningsgeschiedenis worden cultuurhistorische waarden genoemd. Een speciale groep daarin vormen de archeologische overblijfselen. Archeologie is een wetenschap die zich richt op de bestudering van samenlevingen uit het verleden door middel van opsporing, onderzoek, verklaring en conservering van de materiele overblijfselen van menselijke activiteiten. Doel is enerzijds het verkrijgen van kennis over de menselijke samenleving door de tijden heen en anderzijds het verkrijgen van beter inzicht in de processen waardoor samenlevingen veranderen.

Slechts een betrekkelijk klein deel van de archeologische overblijfselen in Nederland is zichtbaar in het landschap, zoals terpen, grafheuvels, hunebedden en kasteelbergjes. Het grootste deel is niet aan het oppervlak zichtbaar en daardoor moeilijk te ontdekken. Veel is bovendien nog onbekend en dus niet in kaart gebracht. Het gaat daarbij onder meer om resten van nederzettingen, grafvelden, oude akkerarealen en infrastructuur.

In Limburg zijn duizenden vindplaatsen met archeologische resten bekend (door archeologisch onderzoek en door de inspanningen van amateur-archeologen neemt het aantal archeologische vindplaatsen jaarlijks aanzienlijk toe). Daarvan zijn er ca. 1000 bestempeld als archeologisch waardevolle terreinen, die op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van Limburg zijn weergegeven. Ruim honderd terreinen zijn wettelijk beschermd.

De bodem met bovengenoemde sporen van menselijke activiteiten wordt vaak vergeleken met een archief dat ons een documentatie biedt van een geheel andere orde dan die van de geschreven bronnen. Dit bodemarchief is de enige informatiebron over het prehistorisch verleden, d.w.z. de periode voorafgaand aan de kennis van het schrift.

Zoals ieder archief is ook het bodemarchief zeer kwetsbaar, met andere woorden zeer gevoelig voor ingrepen. Bij grondwerkzaamheden kunnen de nog aanwezige archeologische overblijfselen ernstig

aangetast of zelfs geheel vernietigd worden. Bij onzorgvuldig beheer zal bestaande, unieke informatie verdwijnen. Archeologische waarden zijn bovendien onvervangbaar, in tegenstelling tot bijvoorbeeld natuurwaarden.

Door natuurlijke processen en menselijke ingrepen zijn veel archeologische resten ongedocumenteerd verloren gegaan. Dit erosieproces is na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling geraakt. Op dit moment verdringen talloze belangen zich om de schaarse ruimte en eisen hun deel. Het verhaal dat cultuurlandschappen hebben te vertellen, dreigt hierdoor voorgoed verloren te gaan. Het is daarom van wezenlijk belang dat in de plannen die de ordening, de inrichting en het gebruik of beheer van onze ruimte beogen, archeologische waarden worden meegewogen in de planvorming.

Ondanks of juist omdat veel verloren is gegaan, gaat de behoefte van mensen om hun omgeving te bewaren in de vorm van erfgoed onverminderd voort. De aanwas van ons cultureel erfgoed (voorwerpen, gebouwen, archieven) blijft gestaag groeien. Musea en depots raken steeds voller. Omdat niet alles bewaard kan worden, moet er geselecteerd worden. Echter, bewaren wordt vaak als iets positiefs, en selecteren als iets negatiefs gezien, vooral als er sprake is van vernietiging of afstoten.

Op dit moment staan alle sectoren van het cultureel erfgoed voor een enorme selectieopgave. Het selectievraagstuk is niet nieuw. Altijd hebben archiefbeheerders, archeologen en conservatoren afwegingen moeten maken tussen de cultuurhistorische betekenis en de beperkte mogelijkheden van behoud en beheer. De pers heeft sinds 1990 regelmatig aandacht besteed aan het selectiebeleid van musea. Het ging dan veelal om de aan- en verkoop van collectieonderdelen omdat nu eenmaal de omstandigheden de instellingen dwingen om keuzes te maken in hun collectiebeleid. De mate waarin men selecteert of prioriteiten stelt in het erfgoedbeleid heeft immers financiële consequenties. Dit vraagstuk beperkt zich echter niet alleen tot de musea.

De aanhoudende economische groei en de hieraan gekoppelde ruimtelijke inrichting roept om extra aandacht voor de archeologische monumentenzorg. Door delfstoffenwinning, stads- en dorpsuitbreidingen, aanleg van industrieterreinen en de uitvoering van infrastructurele werken komt het archeologische bodemarchief steeds verder onder druk te staan. Maar ook de schade als gevolg van intensivering van de landbouw en hellingerosie mag niet worden onderschat.

De grond in Nederland is dermate schaars, dat het problematisch is om waardevolle archeologische vindplaatsen duurzaam in de bodem te behouden (behoud in situ). Ook de financiële middelen om alles op te graven (behoud ex situ) ontbreken. Behoud (in of ex situ) van alle archeologische resten is niet alleen onmogelijk, maar getuigt ook van onbegrip en weinig realiteitszin. Met andere woorden: de realiteit is dat er, zowel in het geval van behoud in situ als van opgraven, geselecteerd moet worden.

2 Schets van de ontwikkeling van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ)

Tot 1950 richtte het archeologische onderzoek in Nederland zich voornamelijk op zichtbare landschapselementen, zoals grafheuvels en hunebedden. De aan het oppervlak niet zichtbare resten bleven door deze benadering buiten beeld. Grote oppervlakken met archeologische resten en al gingen in die periode op de schop door (heide-)ontginningen en ruilverkavelingswerken.

Na 1950 raakte de ruimtelijke ordening in het kader van de wederopbouw in een stroomversnelling. Grote gebieden gingen op de schop waardoor het archeologisch onderzoek van karakter veranderde. Naast de zichtbare elementen kregen ook de niet aan het oppervlak zichtbare sporen belangstelling van archeologen. Geleidelijk verschoof de aandacht voor het grafitueel naar het bestuderen van nederzettingsterreinen. Tevens werden de opgravingen door het gebruik van graafmachines steeds grootschaliger. Vanaf ca. 1980 kwam de nadruk te liggen op beschermingsmaatregelen en de overdracht van het archeologische erfgoed aan volgende generaties. Bescherming was geen doel op zich, maar moest mogelijkheden scheppen voor beter archeologisch onderzoek in de toekomst.

De modernisering van het Nederlandse landschap bood de archeologie niet alleen grote kansen, maar ook werd duidelijk dat het archeologische landschap aan een enorme erosie onderhevig was. Archeologen werden zich in toenemende mate bewust van hun verantwoordelijkheden met betrekking tot het archeologische landschap.

De belangstelling van archeologen voor het landschap hangt samen met een verschuiving in het archeologisch denken. Het besef groeit dat het gehele landschap is doordrenkt met geschiedenis. Hierdoor krijgen archeologen meer aandacht voor het landschap in zijn totaliteit en komt een nieuwe onderzoekslijn naar voren: de landschapsarcheologie.

Vanaf 1990 worden nederzettingen dan ook in hun bredere landschappelijke context onderzocht, bijvoorbeeld in samenhang met grafvelden en infrastructuur. Dit biedt mogelijkheden voor een nieuwe opzet van diachrone studies van cultuurlandschappen in termen van een 'culturele biografie' van het landschap.

De laatste jaren is binnen de cultuurhistorie een trend te bespeuren waarbij de archeologie, bouwhistorie, paleo-ecologie, historische en fysische geografie elkaar opzoeken.

Het landschap wordt gezien als een samenhangend geheel waarbij naast de bewoonde en bebouwde plaatsen (nederzettingen, grafvelden, wegen, kampementen, kastelen, etc.) ook het niet-bewoonde landschap (akkerarealen, beekdalen, heidevelden, moerassen, etc.) aandacht krijgt. Ook in deze zones is de mens in het verleden actief geweest. De archeologische resten daarvan worden off-site verschijnselen genoemd.

Daarnaast wordt het landschap niet alleen gezien als een fysiek gegeven waarin mensen resten hebben achtergelaten, maar ook als een denkbeeldige constructie. Niet alleen zijn het de economisch gebruiksfuncties die bepalend zijn voor de in- en herinrichting van een landschap. Ook het geheel van ideeën, tradities en religie hangt nauw samen met het landschap.

De laatste jaren is het archeologisch onderzoek in een stroomversnelling gekomen. Na de ondertekening van het Verdrag van Malta in 1992 is in Nederland een beleid gevoerd waarbij archeologisch onderzoek in het kader van bodemingrepen regel werd. In 1998 is de een begin gemaakt met de privatisering van de opgravingsmarkt. Momenteel zijn er enkele tientallen bedrijven en bureaus die zich bezighouden met

archeologisch onderzoek en advisering. Vanaf 2001, toen archeologisch onderzoek voorafgaande aan bodemverstoringen in het Provinciaal Omgevingsplan Limburg verplicht werd gesteld, stijgt het aantal onderzoeken gestaag. Er worden nu meer dan 200 onderzoeken per jaar uitgevoerd.

3 Het selectieproces binnen de Archeologische Monumentenzorg

Het selectieproces binnen de AMZ wordt mede bepaald door moderne inzichten, eigentijdse opvattingen en steeds nieuwe onderzoeksmethoden. Selectie- en waarderingscriteria zijn tijdgebonden en dienen daarom geplaast te worden tegen de achtergrond van de huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek en de vraagstellingen die hieruit voortkomen.

Het oordeel dat men over de waarde van een archeologische vindplaats uitspreekt, is sterk afhankelijk van de wijze waarop het begrip waarde wordt geoperationaliseerd. De aan een vindplaats toegekende waarde hangt namelijk af van de criteria die men hanteert en het referentiekader dat men gebruikt. Zeldzaamheid bijvoorbeeld is afhankelijk van de ruimtelijke schaal waarbinnen dit wordt beoordeeld. Als je maar kleinschalig genoeg kijkt, zijn alle archeologische vindplaatsen zeldzaam en uniek.

Het woord 'selectie' heeft binnen de AMZ alleen betrekking op de keuze die wordt gemaakt om een vindplaats te behouden of, als behoud niet mogelijk is, op te graven. Deze selectie vindt plaats nadat een vindplaats (meestal d.m.v. proefsleuvenonderzoek) is gewaardeerd. In het kader van de archeologische monumentenzorg worden echter meer keuzes gemaakt, zoals het wel of niet uitvoeren van vooronderzoek, of de keuze voor een bepaalde onderzoeksmethode. Deze keuzes worden in de AMZ niet met de term selectie aangeduid. Dit selectiedocument echter handelt over alle keuzes die in het traject van de archeologische monumentenzorg worden gemaakt.

Selectie: een dynamisch proces

Vanuit een historisch, wetenschappelijk en maatschappelijk perspectief betekent selectie een keuze voor een verantwoord en representatief bestand van het archeologisch erfgoed. Door nieuwe wetenschappelijke inzichten en door beperkingen in tijd, geld en menskracht kunnen echter andere opvattingen ontstaan over wat het bewaren waard is.

Daarnaast zijn er grenzen aan de groei van het beschermde archeologische erfgoed (in en ex situ). Wat behoudenswaardig is, moet ook daadwerkelijk bewaard kunnen blijven. Daarom spreekt men ook wel van 'instandhoudingsbeleid'.

De middelen van beheer en behoud zijn veelal beperkt en moeten dus selectief worden ingezet. Om de zorg voor het archeologisch erfgoed te waarborgen en te verbeteren, moet er sprake zijn van een beheersbare omvang van het archeologisch erfgoedbestand. Met andere woorden: selectie is een voorwaarde voor een verantwoord conserveringsbeleid en beheer van monumenten.

Het selectieproces vraagt van archeologen niet alleen kennis, maar ook overzicht en de nodige creativiteit. Naast het opstellen van criteria voor het beheer en behoud van nieuwe vindplaatsen dient ook een herselectie van de bestaande monumenten plaats te vinden. De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) heeft onlangs het monumentenregister met de lijst van wettelijk beschermde monumenten geactualiseerd. Ook de Provincie Limburg heeft een groot aantal terreinen van de Archeologische Monumentenkaart laten herwaarderen. Als bleek dat de waarde van een terrein onvoldoende is (geworden) om bescherming door een overheid te rechtvaardigen, is het terrein

van de lijst en/of AMK afgevoerd. In de archeologische monumentenzorg vindt op die manier momenteel op beperkte schaal afstoting plaats.

Kennisleemten als selectie criterium.

In de huidige praktijk zijn kennis en kennisleemten binnen de archeologische wetenschap belangrijke pijlers waarop de selectie van archeologische vindplaatsen wordt gebaseerd. Met andere woorden kennis - en vooral de gaten in die kennis - vormen het kader voor de selectie van wat beschermd of opgegraven moet worden. Bij de waardering van archeologische vindplaatsen wordt dit met het begrip 'informatiewaarde' aangeduid. Archeologische terreinen die het gat van een kennislacune kunnen dichten, krijgen een hogere prioriteit, een hogere status toebedeeld dan terreinen die weinig of geen nieuwe kennis zullen toevoegen.

In de nationale Archeologiebalans is een inschatting gemaakt van de hoeveelheid kennis en kennisleemten. Daartoe is Nederland ingedeeld in 17 archeoregio's. Een archeoregio is een gebied waarbinnen zowel sprake is van een globaal verband tussen landschap en bewoningsgeschiedenis als tussen landschapvormende processen en het voorkomen van archeologische vindplaatsen. De kennis is per archeoregio geïnventariseerd. Er is onderscheid gemaakt per periode. De periode is vervolgens uitgesplitst naar een aantal kennisthema's: paleogeografie, nederzettingen, grafvelden, economie en landgebruik, locatiekeuze, sociaal-politieke organisatie, religie en cultus, en processen. Hierdoor is een globaal, landelijk overzicht verkregen in het kennisniveau per archeoregio, per periode en per kennisthema.

In navolging van de nationale Archeologiebalans heeft de Provincie Limburg zelf ook de balans opgemaakt. Het betreft een analyse van ruim 500 archeologische onderzoeksrapporten die zijn gepubliceerd in de jaren 1995 tot en met 2004. Niet alleen de resultaten van het onderzoek zijn bekeken maar ook de wijze waarop het onderzoek tot stand is gekomen. De Limburgse Archeologiebalans geeft een goed overzicht van 10 jaar archeologische praktijk.

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) geeft een overzicht van de stand van kennis, onderzoeksthema's en actuele vragen die binnen de archeologische gemeenschap leven. Per periode en per archeoregio zijn de belangrijkste kennisleemten geïnventariseerd en zijn vragen geformuleerd voor toekomstig onderzoek. Uit de NOaA blijkt dat er in feite geen thema's of perioden zijn die al voldoende zijn onderzocht. De NOaA is dan ook geen instrument voor selectie, maar wel voor waardering van vindplaatsen.

Als men op grond van kennisleemten een keuze wil maken van wat er behouden dient te blijven (in of ex situ) en wat verder niet onderzocht dient te worden, is een helder overzicht vereist van alle vindplaatsen die in aanmerking komen voor selectie. Per vindplaats dient duidelijk te zijn waaruit de archeologische resten bestaan en wat de datering, aard en kwaliteit hiervan is. Pas daarna kan de waarde van een vindplaats worden vastgesteld volgens criteria die in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) zijn vastgelegd.

Gebaseerd op deze waardering kan een zogenaamd selectiebesluit worden genomen: de beslissing of een vindplaats dient te worden beschermd, opgegraven dan wel kan worden vrijgegeven. Het selectiebesluit wordt genomen door het 'bevoegd gezag'. Dit is meestal de betrokken overheid die de vergunning verleent voor een ruimtelijke ingreep.

De selectie van archeologische vindplaatsen op basis van kennisleemten kan dus pas plaatsvinden na het doorlopen van het volledige traject van het zogenaamde Inventariserend Veldonderzoek (IVO) inclusief waardering (meestal in de vorm van proefsleuvenonderzoek).

Het onderzoek voor de Limburgse Archeologiebalans heeft aangetoond dat er grote verschillen zijn in de methodische weg die is gevolgd tijdens de karterende en waardestellende fase van het archeologische onderzoek. De reeds gewaardeerde vindplaatsen zijn daardoor niet goed met elkaar te vergelijken en bovendien zijn veel vindplaatsen niet gewaardeerd.

Om momenteel een selectiebeleid te baseren op kennisleemten is niet goed mogelijk en zelfs onverantwoord. In een dergelijke situatie is het risico zeer reëel dat een vindplaats over- of ondergewaardeerd wordt.

Er wordt dus in dit document bewust niet gekozen voor een selectie op basis van bepaalde archeologische perioden of thema's waarvoor kennisleemten bestaan. De Provincie is van mening dat in principe elke vindplaats met een hoge fysieke en inhoudelijke kwaliteit zich leent voor betekenisvol onderzoek naar ons verleden. Bovendien is selectie op basis van kennisleemten (qua periode en/of kennisthema) sterk vindplaatsgericht en dat doet afbreuk aan de ambitie om, zowel nu als in de toekomst, onderzoek te doen naar ensembles van vindplaatsen in hun landschappelijke context.

4 Landschappelijke keuzes

Het huidige landschap is het resultaat van een wisselwerking tussen de natuur en vele menselijke generaties die het landschap hebben vormgegeven. Mensen creëren en hercreëren voortduren het landschap waarin zij wonen, zowel individueel als op groepsniveau. Zij doen dat vanuit een combinatie van verwachtingen, opvattingen, ervaringen en technische mogelijkheden van hun tijd. Elke bevolkingsgroep borduurt voort op een landschappelijke situatie die door vorige generaties is geschapen. Elke periode kende haar eigen processen die de ruimtelijke indeling van het landschap beïnvloedden.

Ieder landschap heeft een eigen karakter. Cultuurhistorische kenmerken en objecten - zoals de structuur van de bebouwde omgeving, boerderij/huistypen, verkavelingspatronen, hagen, graften, holle wegen, hagelkruizen, kapelletjes, houtwallen, grondgebruik etc. - zijn voor een belangrijk deel bepalend voor de identiteit van de afzonderlijke landschappen. Deze identiteit wordt op haar beurt weer voor een belangrijk deel bepaald door de fysisch-geografische basis (geologie, morfologie, bodemtype, waterhuishouding) en door wat het landschap in de loop van de tijd heeft doorgemaakt. Met andere woorden, de grote variatie in landschappen is ontstaan als gevolg van een wisselwerking tussen mens en natuur. Door dit voortdurende veranderingsproces zijn complexe en gevarieerde cultuurlandschappen ontstaan, die zijn opgebouwd uit elementen van zeer uiteenlopende herkomst, functie en tijd.

Sporen die mensen in het landschap hebben nagelaten, de zogenaamde vindplaatsen, zijn voor archeologen belangrijke aanknopingspunten om de aard en het karakter van de verschillende samenlevingen in tijd en plaats te kunnen achterhalen. Het huidige vindplaatsenbestand bestaat echter hoofdzakelijk uit een verzameling van kleinschalige, afzonderlijke relictten, waarvan de relatie tot elkaar en tot het landschap niet of nauwelijks bekend is.

In de archeologische wetenschap is, zoals gezegd, de laatste jaren een groeiende belangstelling te bespeuren voor het landschap als samenhangend geheel. Daartoe zoeken archeologen ook contact met

andere vakdisciplines zoals bouwhistorie, historische en paleo-ecologie, historische en fysische geografie en toponymie. Het landschap wordt vanuit de bovengenoemde wetenschappelijke disciplines vaak verschillend beschreven en geïnterpreteerd. Dergelijk sectoraal onderzoek is meestal gericht op een specifiek onderwerp of bepaalde periode. Hierdoor heeft elke vakdiscipline een eigen verhaal te vertellen. De optelsom van de afzonderlijk beschreven relicten uit verschillende tijdvakken is doorgaans bepalend als het er op aankomt welke terreinen in cultuurhistorisch opzicht het meest waardevol zijn.

Een landschap is echter meer dan een optelsom van kleinschalige afzonderlijke relicten. Naast de economische gebruiksfunctie van de relicten die in het landschap verankerd zijn, dient ook rekening te worden gehouden met het geheel van ideeën, culturele tradities en religieuze ervaringen die op één of andere manier met het landschap samenhangen. Om deze historische gelaagdheid van landschappen te onderzoeken heeft een interdisciplinaire aanpak de voorkeur.

Synergie met andere disciplines bevordert de behouds- en onderzoeksmogelijkheden.

Uit de Limburgse Archeologiebalans (de analyse van archeologische rapporten van de laatste 10 jaar) blijkt dat in de marktgerichte archeologische praktijk niet of nauwelijks aandacht wordt besteed aan het cultuurlandschap. Door het kleinschalige en ongestructureerde onderzoek worden hoofdzakelijk uitspraken gedaan op vindplaatsniveau. Relaties tussen vindplaatsen onderling en tussen vindplaatsen en het landschap (zgn. ensemblewaarden of contextwaarden) worden nauwelijks in de waardestelling meegewogen. Ook de uitwerking van opgravingen blijft vaak steken tot het borgen van gegevens op vindplaatsniveau. Evenmin kennen de onderzoeken, uitzonderingen daargelaten, een interdisciplinaire opzet.

Met andere woorden: er is een kloof ontstaan tussen de ambitie van de archeologische wetenschap (landschapsarcheologie) enerzijds en de archeologische praktijk anderzijds.

Teneinde deze kloof te dichten wordt in dit selectiedocument de keuze gemaakt om zowel het beschermingsbeleid als het archeologisch onderzoek in het kader van de AMZ te richten op grotere geografische eenheden, waarin meerdere vindplaatsen in onderlinge samenhang aanwezig zijn. Daar is de meest geïntegreerde kenniswinst te boeken.

Deze zgn. archeologische erfgoedlandschappen zijn representatieve en relatief gave delen van de verschillende Limburgse cultuurlandschappen met een groot potentieel aan archeologische waarden. Ze zijn optimaal geschikt voor gebiedsgericht onderzoek met een landschapsarcheologische vraagstelling.

Een dergelijk regionaal beleid is een logisch vervolg op het landschapsarcheologische en gebiedsgerichte onderzoek dat de laatste jaren in grote projecten zoals de Maaswerken is toegepast en het sluit tevens aan op het Belvédèreprogramma dat op grote cultuurlandschappelijke eenheden gericht is. Gebiedsgericht beleid is per definitie zowel synchroon als diachroon van karakter en richt zich op archeologische fenomenen in een landschappelijke context, met aandacht voor off-site patronen, zoals infrastructuur, bodemgebruik en landinrichting.

Voorwaarde voor de te selecteren archeologische erfgoedlandschappen is dat zij representatief zijn voor de verschillende cultuurlandschappen die Limburg rijk is. Daarom wordt in het volgende hoofdstuk een overzicht gegeven van de verschillende geografische eenheden van Limburg.

5 Geografische indeling van Limburg t.b.v. de selectie van erfgoedlandschappen

Uitgangspunt van de selectie van grotere geografische eenheden waarin meerdere vindplaatsen in onderlinge samenhang aanwezig zijn, is de aanname dat de bewoningsmogelijkheden en het land(schaps)gebruik in hoge mate bepaald zijn door de landschappelijke kenmerken van de verschillende regio's. Bovendien zullen de archeologische verschijningsvormen die de neerslag zijn van de bewoning en het landgebruik, en de fysieke kwaliteit van deze verschijningsvormen, sterk afhankelijk zijn van landschappelijke factoren zoals bodem, reliëf en waterhuishouding, die per regio zullen verschillen.

De indeling van Limburg in drie archeoregio's zoals in de nationale Archeologiebalans, doet geen recht aan de variatie van het Limburgse landschap. Deze archeoregio's zijn veel te grootschalig om vindplaatsen in een landschappelijke context te plaatsen.

Deze diversiteit van het Limburgse landschap leidt er toe dat 10 hoofdlandschappen kunnen worden onderscheiden, die verder kunnen worden onderverdeeld in een aantal sublandschappen (tussen haakjes).

- Hoogterras/stuwwal (Rijnterrassen, stuwwal Mook)
- Maasduinengebied (rivierduinen, Niersdal, oud Maasterras)
- Peel en Peelrestanten (incl. eiland van Meijel)
- Beekdalen N-Limburg (beekdalbodems, beekdalranden, interfluvia)
- Beekdalen M-Limburg (beekdalbodems, beekdalranden, interfluvia)
- Eiland van Weert (oud bouwlandcomplex, natte periferie)
- Middenterassen (loessgebied/dekzandgebied)
- Roer- en Vlootbeekdal (dalbodem, Roerterrassen)
- Maasdal (Grensmaas, Plassenmaas, Peelhorst- en Venloslenkmaas)
- Heuvelland (loessplateaus, kapen, hellingen, beekdalen, droogdalen)

Beschrijving van de hoofdlandschappen

- Hoogterassen/stuwwal

Rijnterrassen

Op enkele plaatsen aan de oostgrens van Limburg ligt het hoogterras van de Rijn dat ca. een half tot één miljoen jaar geleden is gevormd. De karakteristieke terrasrand is ca. 250.000 jaar geleden ontstaan toen de Maas het westelijke deel van het Rijnterras erodeerde. Aan de voet van het hoogterras liggen veel bron- en kwelgebieden.

Stuwwal Mook

De stuwwal bij Mook is in de voorlaatste ijstijd (het Saalien) opgestuwd door het naar het zuiden oprukkende landijs en maakt deel uit van de meest zuidelijke stuwwalgordel in noordwest Europa.

- Maasduinengebied

Vanaf de omgeving van Roermond noordwaarts vinden we rivierduinen aan de oostzijde van de Maas. Vooral ten noorden van Venlo ligt een uitgebreide gordel. De duinen zijn ontstaan in de Jonge Dryas, toen zand opwaaide vanuit de verwilderde riviervlakte van de Maas. Enkele rivierduinen liggen momenteel ten westen van de Maas omdat de rivier daar toen een westelijker loop had dan tegenwoordig. Gedurende het Holoceen zijn de rivierduinen diverse malen opnieuw verstoven, vermoedelijk als gevolg van menselijk handelen (ontbossing). Hierdoor kunnen oude oppervlakken met archeologische resten bedekt zijn geraakt.

In deze landschappelijke eenheid onderscheiden we naast de rivierduinen nog twee sublandschappen: Het Niersdal en een oud Maasterras, tussen de rivierduinen en de Duitse grens..

Het dal van de Niers is in de voorlaatste ijstijd door de Rijn gevormd. Door het landijs werd de Rijn gedwongen om voor de stuwwal langs richting Noordzee te stromen. Nadat het ijs verdween hervatte de Rijn haar meer noordelijke loop. Ook in de laatste ijstijd stroomde weer veel Rijnwater door het Niersdal waardoor een ca. 8 km brede verwilderde riviervlakte ontstond. Het vlechtende geulenpatroon is nog goed in het landschap te herkennen. In het Holoceen werd het dal ingenomen door twee kleinere meanderende rivieren, de Niers en de Kendel. In de Romeinse tijd stroomde af en toe bij hoogwater nog Rijnwater door de Niers naar de Maas. Het echte Niersdal beslaat in Limburg maar een vrij kleine oppervlakte.

Het gebied tussen de rivierduinengordel en de Duitse grens is in feite een oud Maasterras. Het is van oudsher een nat gebied, met een slechte afwatering.

- Peel en Peelrestanten

De Peel is een veengebied dat is ontstaan op de waterscheiding tussen enkele Brabantse en Limburgse beken. Het veen is gevormd tijdens het Holoceen op een zwak golvend dekzandlandschap uit de laatste ijstijd. De veengroei begon al vroeg in het Holoceen in geïsoleerde laagten en breidde zich steeds verder uit tot een aaneengesloten hoogveengebied.

Door ontwatering, ontginning en afgraving zijn aanzienlijke delen van dit vroegere veenlandschap grotendeels verdwenen (Peelrestanten), waardoor het onderliggende zwak golvende dekzandlandschap met hier en daar een hogere dekzandrug, weer aan het oppervlak ligt. In de Historische Provincie Atlas van Limburg is dit natte Peellandschap vrij nauwkeurig in beeld gebracht. Een droge enclave ('eiland') in dit natte gebied is Meijel en omgeving.

- Beekdallandschap Noord-Limburg (Groote Molenbeek, Loobeek en Oostrumsche beek)

Door de insnijding van de Maas in het oosten ontstond er een waterscheiding op de Peel, van waaruit diverse beken ontsprongen die in oostelijke richting stroomden naar het dieper gelegen Maasdal. Hierdoor is het landschap sterk versneden door enkele evenwijdig aan elkaar lopende beekdalen. Een belangrijke karakteristiek van dit gebied is de sterke afwisseling van nat (de beekdalbodems) en droog (de interfluvia). Ook in dit beekdallandschap kunnen onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

Tot dit gebied wordt ook het niet-doorsneden 'eiland van Californië' gerekend (tussen Maasbree en Tienray/Swolgen). Het is een zwak golvend dekzandgebied tussen de laatglaciale Maasterrassen en de beekdalen.

- Beekdallandschap Midden-Limburg (Haelensche -, Tungelroyse - en Roggelsche beek)

De beken van dit gebied ontspringen aan de voet van het Kempisch plateau en volgen het patroon van het verwilde rivierstelsel van de Maas uit de laatste ijstijd. De beken monden tezamen via de Neerbeek bij Neer uit in de Maas. Het gebied bestaat uit een mozaïek patroon van natte beekdalen en tussenliggende drogere dekzandgebieden met verspreide dekzandruggen. De beekdalbodems zijn over het algemeen vrij smal, met uitzondering van de midden- en bovenloop van de Tungelroyse beek waar in de brede ondiepe dalvlakte veen is gegroeid.

Als sublandschappen worden onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

- Eiland van Weert

Het "eiland" van Weert ligt in een wat minder verzakt deel van de Centrale Slenk. Het bestaat uit een dekzandlandschap met hier en daar een wat hogere dekzandrug. Door zijn relatief hoge ligging en de afwezigheid van geïsoleerde laagten kon het gebied naar alle kanten goed afwateren. Kenmerkend is het uitgebreide oude bouwlandcomplex dat het dekzandlandschap overdekt.

De periferie van het escomplex bestaat uit vochtige en natte gebieden, zoals de Peel en enkele beekdalen, die het eiland van Weert omringen.

- Middenterrassen

Tussen Geleen/Sittard en Venlo liggen aan de oostzijde van de Maas enkele vrij vlakke terrassen die gevormd zijn in de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Ze onderscheiden zich van het heuvelland door een lagere ligging maar vooral ook door een veel geringere versnijding van het oppervlak. Ze worden ter hoogte van Roermond doorsneden door het Roerdal. De terrassen tussen Geleen/Sittard en Born zijn afgedekt met een loessdek, terwijl de noordelijk gelegen terrassen een dekzanddek hebben.

- Roer- en Vlootbeekdal

Het Roerdal is van oorsprong gevormd door een tak van de Rijn die vlak ten zuiden van de Peelrandbreuk een breed dal achter liet. In de laatste ijstijd had de Roer een wat zuidelijker loop maar onder invloed van tektoniek heeft de Roer zich in het begin van het Holoceen naar het noorden verplaatst en werd het oude dal ingenomen door de Vlootbeek. Het Roer- en Vlootbeekdal kent ook enkele duidelijk herkenbare rivierterrassen. Een bijzonder Roerterras is het zgn. terras van Lerop (vlak ten zuiden van Roermond), dat vermoedelijk gevormd is in het Allerød-interstadiaal, een korte warme periode aan het einde van de laatste ijstijd. Het reliëfrijke terras vertoont een uitgestrekt patroon van kleine, oude

Roermeanders, die bewaard zijn gebleven omdat de Roer zich gelijktijdig naar het noordoosten verplaatste.

- Maasdal

De Maas is een typische regenrivier met sterk wisselende afvoeren. Door het gezamenlijke effect van opheffing van de Ardennen en Zuid-Limburg en door de afwisseling van enkele tientallen ijsstijden en warmere perioden heeft de Maas zich ingesneden waardoor een terrassensequentie is ontstaan. Het Maasdal zoals het hier is gedefinieerd, wordt gevormd door de holocene riviervlakte en enkele terrassen uit het Laat-Glaciaal, te weten het Jonge Dryas terras en het iets hoger gelegen zgn. meanderbogenterras uit het Allerød-Bølling interstadiaal. Het Jonge Dryas stadiaal is een korte koude periode aan het einde van de laatste ijsijd. De Maas was een verwilderde rivier met een relatief smalle (ca. 1 km) en rechte dalbodem, met vele geulen en zand- en grindbanken. Het Allerød-Bølling interstadiaal is een warme periode aan het einde van de laatste ijsijd toen de Maas met zeer grote meanderbochten haar weg zocht in het Maasdal.

Het Maasdal kan van zuid naar noord worden verdeeld in:

Grensmaas (tot Roosteren),

Plassenmaas (tot Neer)

Peelhorst-/Venloslenkmaas.

In de Centrale Slenk is de holocene riviervlakte vrij breed. Op de Peelhorst en in de Venlo Slenk is de holocene riviervlakte smal, maar is het meanderbogenterras breed. Het Jonge Dryas terras duikt ter hoogte van Well-Aijen onder de holocene afzettingen.

De terrasranden naar de iets hoger gelegen terrassen (met veel vindplaatsen) worden ook nog tot het Maasdal gerekend.

- Heuvelland

Het heuvelland bestaat in feite uit een unieke opeenvolging van enkele tientallen rivierterrassen, die een periode van meer dan 2 miljoen jaar omvat. Door de continue opheffing van het heuvelland en de afwisseling van ijsstijden en warmere perioden kon de Maas zich bij iedere serieuze klimaatverandering een stuk dieper insnijden. Ondanks de vaak sterke versnijding zijn de plateaurestanten van de Maasterrassen nog goed zichtbaar. In het plateaulandschap hebben enkele grotere zijriviertjes (Geleenbeek en Geul) van de Maas zich diep ingesneden, waardoor het oorspronkelijk plateaulandschap is omgevormd tot huidige heuvelland. De zijriviertjes hebben brede diepe dalen met een vlakke overstromingsvlakte en zeer steile dalhellingen, met op de steilste plekken dagzomende gesteenten en aan de voet van de hellingen bron- en kwelzones.

De rivierafzettingen (vnl. grind) op de plateaus zijn afgedekt met eolische loessafzettingen. Door ontginning en landbouwactiviteiten is de loess op de hellingen geërodeerd. De verspoelde loess is als colluvium afgezet aan de voet van de hellingen en in de dalen.

Een groot deel van de ondergrond bestaat uit doorlatende kalksteen, hetgeen geleid heeft tot het ontstaan van droge dalen. De droge dalen zijn vaak asymmetrisch uitgeschuurd tijdens de diverse ijstijden, bij een bevroren en dus ondoorlatende ondergrond.

Als sublandschappen worden onderscheiden: loessplateaus, beek- en rivierdalbodems, kapen, droogdalen, hellingen.

6 Evaluatie

Inleiding

Om te komen tot een verantwoorde selectie van archeologische erfgoedlandschappen zijn de inhoudelijke resultaten van het onderzoek van de afgelopen jaren geanalyseerd en geëvalueerd. Alleen als we weten wat het onderzoek wel en niet heeft opgeleverd, kunnen goede keuzes gemaakt worden voor toekomstig onderzoek. Door het vele onderzoek van de laatste jaren is het overzicht verloren gegaan. Bovendien is het onderzoek sterk versnipperd omdat het door veel verschillende bedrijven is uitgevoerd.

Met de evaluatie is daarom getracht een overzicht te verkrijgen van de inhoudelijke resultaten van het onderzoek dat de afgelopen jaren is uitgevoerd en van de nieuwe inzichten die dit heeft opgeleverd. Daarnaast vormt de evaluatie een handvat voor het maken van inhoudelijke en strategische keuzes bij toekomstig onderzoek, zoals het opstellen van PvE's, het formuleren van onderzoeksvragen, het uitwerken en rapporteren van het onderzoek en het waarderen van vindplaatsen.

De evaluatie is uitgevoerd door enkele periodespecialisten met ruime ervaring in de Limburgse archeologie. Ten behoeve van dit onderzoek zijn rapporten bestudeerd uit de periode 1995 t/m 2006, welke informatie bevatten over het archeologisch onderzoek in Limburg. De evaluatie betreft vooral de inhoudelijke resultaten van proefsleufonderzoeken, opgravingen en grootschalige inventarisaties en begeleidingen.

Projecten die geen of weinig resultaat hebben opgeleverd, zijn niet meegenomen in de evaluatie, maar zijn uiteraard wel van belang voor de te maken keuzes. De verklaring van de afwezigheid van archeologische waarden is relevant voor de bepaling van het potentieel van het bodemarchief, en voor het inzicht in de bewoningsgeschiedenis, zeker vanuit landschapsarcheologisch perspectief.

De evaluatie sluit aan op de Limburgse Archeologiebalans, een analyse van ruim 500 onderzoeken uit de periode 1995-2004, die een overzicht geeft van de kwantitatieve resultaten van het onderzoek en van de wijze waarop dit tot stand kwam.

Met de evaluatie is getracht duidelijkheid te verschaffen over de kenniswinst, de kennislacunes en het onderzoekspotentieel in de verschillende geografische regio's van de provincie Limburg.

Met kenniswinst wordt bedoeld: de toename van het inzicht in de menselijke bewoning en het landgebruik in het verleden, door de interpretatie van de gegevens die uit archeologisch onderzoek zijn verkregen.

Kenniswinst is iets anders dan informatiewinst. Het slechts verzamelen van gegevens zoals nu vaak het geval is bij het marktgerichte onderzoek, leidt wel tot meer informatie maar nog niet tot meer kennis. Universitaire instituten kunnen een grotere rol spelen in de interpretatie en de synthese van de vele gegevens, en daarmee een belangrijke bijdrage leveren aan onze kennis van het verleden.

Analyseren van kenniswinst leidt ook tot het benoemen van kennislacunes en tot het formuleren van onderzoeksvragen. Dit kan niet los gezien worden van het potentieel van het bodemarchief. Het potentieel van het bodemarchief wordt bepaald worden door te analyseren welke kennisbronnen nog aanwezig zijn en van welke aard deze zijn. Informatiewaarde, ensemblewaarde en fysieke kwaliteit zijn daarbij de belangrijkste parameters. De essentiële vraag is: Welke gebieden kunnen gegevens genereren die noodzakelijk zijn om de onderzoeksvragen te beantwoorden en de kennislacunes op te vullen? Juist die gebieden komen in aanmerking voor selectie ten behoeve van behoud en onderzoek.

Belangrijkste conclusies uit de evaluatie

In deze paragraaf worden de belangrijkste conclusies uit de evaluatie samengevat. Voor een uitgebreide samenvatting of voor de integrale versies van de afzonderlijke evaluaties wordt verwezen naar de bijlagen.

Algemeen kan gesteld worden dat archeologische kennis vooral (maar niet uitsluitend) gegenereerd kan worden uit de resultaten van opgravingen.

Inventarisaties, booronderzoeken, karteringen etc. leveren wel veel gegevens op, maar die zijn vaak moeilijk te interpreteren en te synthetiseren, en dragen dus (vooralsnog) weinig bij aan onze kennis van het verleden. Uit de Limburgse archeologiebalans en de evaluatie blijkt dat er de laatste jaren, ondanks de vele onderzoeken, maar weinig opgravingen zijn uitgevoerd in Limburg. Bovendien zijn de meeste onderzoeken uitgevoerd in de binnensteden en betreffen daarom vaak middeleeuwse of recentere vindplaatsen. Er zijn maar weinig vindplaatsen uit eerdere perioden opgegraven.

Conclusies Vroege prehistorie

In de onderzoeksperiode 1995 t/m 2006 hebben slechts 24 onderzoeken daadwerkelijk kenniswinst over de Vroege Prehistorie opgeleverd. De conclusie uit de Limburgse Archeologiebalans dat er weinig onderzoek is gedaan naar deze (zeer lange) periode wordt hiermee bevestigd. Met uitzondering van de Lineair Bandkeramische cultuur (LBK) kan de Vroege Prehistorie in Limburg in zijn totaliteit als een grote kennislacune worden beschouwd. Dat is opmerkelijk want Limburg kan beschouwd worden als een echt vuursteenland. In elke geografische regio komen vindplaatsen voor, waarbij de aanwezigheid van water in (voormalige) rivieren, beken en vennen als belangrijkste locatiekeuzefactor kan worden genoemd. Vrijwel alle bekende vindplaatsen zijn oppervlaktevindplaatsen, waarvan de fysieke kwaliteit meestal niet hoog is. Het is dus zaak om goede methoden te ontwikkelen en toe te passen om vindplaatsen met een hoge fysieke kwaliteit op te sporen en te onderzoeken. Deze vindplaatsen kunnen vooral gevonden worden in overdekte situaties, zoals onder rivier- en beeksediment, stuifzand, colluvium of een plaggendek.

Belangrijk is de standaardisatie van de onderzoeksmethoden, zowel bij het IVO als bij de opgraving. Inmiddels zijn er aanzetten voor een kwaliteitsverbetering. De KNA versie 3.1 besteedt aandacht aan de problemen (b.v. in het protocol IVO en in de nieuwe leidraad booronderzoek karterende fase).

Het onderzoek van de LBK (met name door de Universiteit van Leiden) is van internationale betekenis en dient alleen al om die reden gecontinueerd te worden. Opmerkelijk is de geconstateerde uitbreiding van de bewoonde gebieden van de LBK; niet alleen meer op het middenteras, maar ook in het heuvelland en het Maasdal. Hoewel al heel wat bekend is van de LBK, zal ook in de toekomst intensief onderzoek nodig blijven, vooral op vindplaatsen buiten de 'traditionele' setting, zoals in het Maasdal. Ook op de löss zal

intensief onderzoek kenniswinst blijven opleveren (zelfs relatief kleinschalig onderzoek op open terreinen binnen de bebouwing) om andere, gedeeltelijk opgegraven nederzettingen beter te kunnen begrenzen en dateren en in een zoektocht naar grafvelden.

Conclusies Late Prehistorie

Nederzettingen uit de Late Prehistorie worden vaak aangetroffen in gebieden die ook in latere perioden als vestigingslocatie zijn gekozen, zoals de gebieden met oude bouwlanden. Maar ook lagen er nederzettingen vlak langs de Maas omdat daar in die periode de woonomstandigheden beter waren dan in de Middeleeuwen en later, toen de bewoners van het Maasdal vanwege overstromingen hun heil iets hogerop moesten zoeken.

Een groot onderzoeksprobleem heeft te maken met de wijze waarop nederzettingen en grafvelden in de late prehistorie (en eerder) zijn opgebouwd. In die periode hebben we namelijk met een extensief landschapsgebruik te maken, waarbij bewoning en andere activiteiten niet geconcentreerd in een bewoningscluster plaatsvinden. Een extensief landschapsgebruik leidt ertoe dat in boringen en proefsleuven een dunne spreiding aan sporen aangetroffen wordt over een groot oppervlak. Dat is karakteristiek voor dit nederzettingssysteem en dus geen argument voor een lage waardering van dergelijke vindplaatsen. Daarmee moet ook rekening worden gehouden bij het opstellen van selectieadviezen en het nemen van selectiebesluiten.

Nederzettingen met een extensief landschapsgebruik en grafvelden vragen om een eigen onderzoekswijze. Met oppervlaktekartering kunnen soms wel vindplaatsen aangetoond worden. Booronderzoeken leveren vaak geen enkele archeologische indicator op. Het in Limburg veel gebruikte boorgrid van 40 x 50 m leidt voor vindplaatsen met een extensief landschapsgebruik (en dus een lage spoor- en vondstdichtheid) tot een uitzonderlijk lage trefkans. Soms worden complete nederzettingen en grafvelden onder esdekken pas in proefsleufonderzoeken ontdekt. In principe moeten de meest waardevolle van dergelijke vindplaatsen grootschalig onderzocht worden, d.m.v. een vlakdekkende opgraving of, indien dit niet tot de financiële mogelijkheden behoort, d.m.v. intensief sleuvenonderzoek.

Uit de evaluatie blijkt dat het beeld dat velen van de ijzertijd in Limburg hebben, berust op een grove misvatting. Zelfs in de meest intensief onderzochte regio – de regio Weert-Nederweert – kennen we geen plattegronden uit de bronstijd, de vroege en midden-ijzertijd, en slechts een handvol uit de late ijzertijd. Limburg heeft op dit terrein nog veel achterstand in te halen.

Conclusies Romeinse tijd

In de periode 1995-2006 hebben grootschalige opgravingen van nederzettingen en grafvelden uit de Romeinse tijd in Limburg slechts beperkt plaatsgevonden en dan nog met name in de microregio Weert-Nederweert. Er zijn drie (vrijwel) complete grafvelden opgegraven bij Haelen, Weert en Nederweert en één compleet villacomplex bij Kerkrade–Holzkuil. Daarnaast zijn ook enkele nederzettingen in de beekdalen van Noord-Limburg en het Heuvelland goed onderzocht.

Het onderzoek van het villacomplex Kerkrade-Holzkuil en het onderzoek bij Weert-Nederweert kunnen als referentiekaders worden gebruikt bij het onderzoek naar andere villacomplexen, nederzettingen en grafvelden in Limburg.

De Maas en de wegen ter weerszijden daarvan, waren samen met de Via Belgica in Zuid-Limburg, belangrijke elementen van de Romeinse infrastructuur. Langs deze transport- en verbindingroutes bevinden zich tal van nederzettingen, grafvelden en andere overblijfselen uit de Romeinse tijd. Het belang van wegen in combinatie met rivieren en beken kan niet voldoende benadrukt worden. Zeker in de Romeinse tijd, maar vermoedelijk ook nog daarna, zijn zij een bepalende factor in de inrichting van het landschap.

De archeologische begeleiding van met name bodemingrepen in beekdalen heeft resultaten opgeleverd voor onderzoeksthema's waarvan nog zeer weinig bekend is, namelijk infrastructuur zoals secundaire wegen en bruggen, en economische activiteiten zoals visserij en de productie van aardewerk, baksteen en ijzer.

Tot slot blijkt uit de evaluatie dat veel villacomplexen in het Heuvelland zwaar onderhevig zijn aan erosie. De ontwikkeling van een onderzoeksprogramma is nodig aangezien 'behoud' niet het gewenste effect heeft en de beschermende maatregelen ontoereikend zijn.

Conclusies Middeleeuwen / Vroegmoderne tijd

De meeste kenniswinst is geboekt in het Maasdal. Dat geldt vooral voor de Maaswerken-plangebieden en voor de steden. In de lager gelegen gebieden langs de Maas werden sporen van ijzerverwerking, baksteenproductie en houtskoolbranden ontdekt. Duidelijk is geworden welk een belangrijk fenomeen ijzerverwerking is in de gebieden langs de Maas. Het onderzoek in de natte delen van het Maasdal heeft ook informatie opgeleverd over het gebruik van de Maas als handelsweg.

Aanzienlijke kenniswinst is ook geboekt in de regio's Midenterras, Beekdalen Noord en Weert en in iets mindere mate in de regio Niers/Maasduinen. Van deze regio's kan gezegd worden dat zij een potentieel aan gegevens en onderzoekslocaties bevatten die nog niet ten volle geëxploiteerd zijn, en die een bijdrage kunnen leveren aan een aantal onderzoeksthema's.

De grootste vooruitgang is geboekt in de regio Weert dankzij de gecoördineerde, vraagstellinggestuurde aanpak vanuit de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit. Voor 1995 was hier sprake van een nagenoeg volslagen kennislacune. Thans is voor een aantal deelgebieden van deze regio kennis ontstaan van de bewoningsgeschiedenis vanaf de IJzertijd tot aan de Volle Middeleeuwen.

In het gebied van de noordelijke beekdalen is op meerdere plaatsen grootschalig onderzoek verricht, waarbij het potentieel van de plaggendecken ook in deze regio onomwonden is komen vast te staan.

In het Heuvelland is de kenniswinst matig. In het landelijke deel kan dat een gevolg zijn van de betrekkelijk geringe druk op de bodem, waardoor er weinig onderzoek plaats hoeft te vinden. Enige kenniswinst is ontstaan over kastelen en over pottenbakkerijen. Het onderzoek aan pottenbakkersovens dient geactualiseerd te worden, aangezien de resultaten daarvan van groot belang zijn voor diverse aspecten van de middeleeuwse archeologie (chronologie, materiële cultuur, productie, consumptie, distributie).

In de regio Beekdalen Midden is betrekkelijk weinig kenniswinst gehaald, omdat het onderzoek vrijwel uitsluitend inventariserend van aard was en weinig nieuwe gegevens heeft opgeleverd. Van enige kenniswinst is sprake in het beekdalonderzoek, met name ten aanzien van doorwaadbare plekken. In dit gebied kan het potentieel van plaggendecken en beekdalen verder geëxploreerd worden.

Het Roerdal heeft de laatste jaren weinig nieuws opgeleverd, terwijl deze regio voor 1995 diverse belangrijke gegevens heeft opgeleverd.

In de regio's Peel en Stuwval-Hoogterras is, vanwege het beperkte onderzoekspotentieel, nauwelijks onderzoek uitgevoerd. Hier is geen sprake van nieuw verworven kennis.

Er is in het afgelopen decennium aanzienlijke kenniswinst bereikt op het vlak van de ontwikkeling van het landschap en op het gebruik en de aanpassing van het landschap door de mens.

In thematisch opzicht bestaan de meeste kennislacunes ten aanzien van infrastructuur en voedsel economie. Deze thema's hebben in het algemeen nog weinig aandacht gehad. Met betrekking tot de thema's kerken, kloosters, religie, kastelen, mottes, grafvelden, pottenbakkersovens kan geconstateerd worden dat het onderzoek hiernaar in het verleden weliswaar betrekkelijk intensief was, maar nu tot stilstand is gekomen, waardoor achterstand dreigt te ontstaan.

Als kennislacune van bovenregionaal karakter kan de vraag genoemd worden, waar en hoe zich binnen de middeleeuws-archeologische dataset en de interpretatie daarvan, de verschillen en overeenkomsten tussen de Limburgse regio's manifesteren.

Onderzoekspotentieel van de verschillende regio's

Aan de hand van de conclusies uit de evaluatie kan het onderzoekspotentieel van de verschillende regio's in kaart worden gebracht. Gebieden met een groot onderzoekspotentieel komen in aanmerking om als archeologische erfgoedlandschap te worden aangewezen.

Het Maasdal heeft verreweg het grootste onderzoekspotentieel van alle regio's. Het Maasdal omvat een groot scala aan landschapselementen zoals de huidige rivier en de oude geulen, de holocene kronkelwaarden en oeverwallen, de laagterrassen en de terrasranden. Er zijn vindplaatsen uit alle perioden aanwezig. Vindplaatsen die later zijn afgedekt met riviersediment bezitten een hoge fysieke kwaliteit. Het Maasdal is een gebied waarin uitstekend de interactie tussen menselijk handelen en de natuurlijke omgeving, in het bijzonder de rivier, te bestuderen is.

Het oud bouwlandcomplex van het Eiland van Weert heeft, zoals uit de evaluatie is gebleken, een groot onderzoekspotentieel voor de Late Prehistorie t/m de Middeleeuwen. De natte periferie van het eiland van Weert heeft een vergelijkbaar potentieel als de Peel, namelijk voor vuursteenvindplaatsen nabij vennen en beeklopen.

De regio Peel heeft vooral onderzoekspotentieel voor het Laat-Paleolithicum en het Mesolithicum. In latere perioden was het gebied te nat voor bewoning. De vuursteenvindplaatsen zullen vooral nabij (voormalige) vennen gevonden kunnen worden, die zeer verspreid over het gebied voorkomen.

De kleine gebieden die tot het hoogterras/stuwwal gerekend worden, hebben weinig onderzoekspotentieel voor alle perioden. Er worden geen erfgoedlandschappen aangewezen.

De overgang van de Maasduinen naar het Maasdal kenmerkt zich door de aanwezigheid van oude bouwlanden met een grote archeologische potentie voor alle perioden. De overgang moet beschouwd worden als een belangrijke gradiëntzone. De rivierduinen bestaan momenteel grotendeels uit natuurgebied waar weinig onderzoek is gedaan.

Het oude Maasterras tussen de rivierduinen en de Duitse grens is een van oorsprong slecht ontwaterd en vrij nat gebied. Alleen de hogere delen in dit landschap waren geschikt voor bewoning. Het gebied is archeologisch gezien nog vrij onbekend.

Het Niersdal heeft evenals andere zijrivieren van de Maas een hoog onderzoekspotentieel voor alle archeologische perioden, dat vergelijkbaar is met de beekdalen.

Uit archeologisch onderzoek in enkele grote projecten in de regio Beekdalen N-Limburg is het grote onderzoekspotentieel van deze regio gebleken. De oude bouwlanden bieden in combinatie met de beekdalen uitstekende mogelijkheden voor landschapsarcheologisch onderzoek.

Omdat het landschap van de Beekdalen van M-Limburg vergelijkbaar is met dat van de beekdalen van N-Limburg kan gesteld worden dat ook hier het onderzoekspotentieel erg groot is, ondanks dat er relatief weinig onderzoek is verricht.

Het loessgebied in het zuidelijke deel van het middenterras (Graetheide) heeft een groot onderzoekspotentieel, vooral voor de LBK maar ook voor latere perioden. De slecht ontwaterde delen van het middenterras waren nooit erg geschikt voor bewoning. De terrasranden langs het Maasdal vormden betere bewoningslocaties.

In het Roer- en Vlootbeekdal kunnen vindplaatsen uit alle perioden aangetroffen. Met name het Vlootbeekdal en het terras van Lerop hebben een hoge potentie voor vindplaatsen uit de Vroege Prehistorie. Het Vlootbeekdal is pas in de 19^e eeuw ontgonnen waardoor de vindplaatsen nog niet lang zijn blootgesteld aan agrarische activiteiten, waardoor de fysieke kwaliteit van veel vindplaatsen beter zal zijn dan elders.

Hoewel al veel overblijfselen uit de Romeinse tijd bekend zijn in het Zuidlimburgse Heuvelland ligt er nog een groot onderzoekspotentieel ter weerszijden van de Via Belgica.

Daarnaast kunnen vindplaatsen in de dalen overdekt zijn geraakt met colluvium waardoor ze goed geconserveerd zijn. Op de hellingen moet rekening worden gehouden met veel erosie waardoor de gaafheid van veel vindplaatsen sterk is aangetast. Op de plateaus is de gaafheid beter.

7 Archeologische erfgoedlandschappen (zie pagina 32 voor kaart)

De analyse van de geografie van het Limburgse landschap (zie hoofdstuk 5) en van de daarin aanwezige en te verwachten cultuurhistorische waarden (zie hoofdstuk 6) leidt tot de afbakening van zgn. 'archeologische erfgoedlandschappen', die representatief zijn voor de verschillende geografische regio's. Ze zijn optimaal geschikt voor gebiedsgericht onderzoek met een landschapsarcheologische vraagstelling.

Uitgangspunt bij het selecteren van gebieden is de aanname dat de bewoningsmogelijkheden en het landschapsgebruik in hoge mate bepaald zijn door de geografische gesteldheid van het landschap. Bovendien zullen de archeologische verschijningsvormen die de neerslag zijn van de bewoning en het landgebruik, en de fysieke kwaliteit van deze verschijningsvormen, sterk afhankelijk zijn van landschappelijke factoren zoals bodem, reliëf en waterhuishouding, die per regio zullen verschillen. Naast deze landschappelijke kenmerken van de verschillende regio's spelen echter nog enkele andere factoren mee in de selectie van de erfgoedlandschappen.

De huidige natuur- en bosgebieden worden in principe niet aangewezen als erfgoedlandschap. Er wordt van uitgegaan dat met de terreinbeheerders goede afspraken kunnen worden gemaakt over het behoud van archeologische waarden op deze terreinen.

Ook stedelijk gebied komt niet in aanmerking. Voor archeologisch erfgoed in het stedelijk gebied zijn in eerste instantie de gemeenten verantwoordelijk.

De aan te wijzen gebieden zullen vooral gezocht worden in het landelijk, agrarisch gebied, zoals delen van het Maasdal, beekdalen en gebieden die zijn afgedekt door een plaggendeek (oud bouwland). Juist in die gebieden worden gawe en goedgeconserveerde vindplaatsen verwacht met een hoge informatie- en ensemblewaarde.

Binnen de erfgoedlandschappen dient het beleid in de eerste plaats gericht te zijn op onderzoek. Alleen door onderzoek van hoge kwaliteit is het mogelijk om goede keuzes te maken voor behoud.

Gebiedsgericht archeologisch beleid heeft een dynamisch karakter dat kan aansluiten op de toekomstige aanwijzing van attentiegebieden door de provincie en op de werkvelden van gemeentelijke en regionale archeologen. Ook in een erfgoedlandschap zullen opgravingen nodig zijn, die een belangrijke bijdrage zullen leveren aan onze kennis over de vroegere samenlevingen in het desbetreffende gebied.

Bovendien dragen opgravingen bij aan een verdere ontwikkeling van het beschermings- en onderzoeksbeleid van de provincie. Waar het behoudsperspectief gering is zal voor onderzoek moeten worden gekozen.

Het grote voordeel van een selectie op basis van erfgoedlandschappen t.o.v. kennisleemten is dat nu in een vroegtijdig stadium onderzoek kan plaatsvinden.

De Erfgoedlandschappen

De volgende erfgoedlandschappen worden aangewezen:

Delen van het Maasdal

Deze regio heeft voor alle perioden verreweg het meeste onderzoekspotentieel. Als onderzoekskader geldt het Wetenschappelijk Beleidsplan van de Maaswerken. De plannen voor de Grensmaas en Zandmaas vormen een bedreiging maar bieden ook kansen voor onderzoek van het archeologisch erfgoed. Een eerste begin is daarmee al gemaakt tijdens het inventariserend veldonderzoek in de Maaswerken. Momenteel staan opgravingen bij Borgharen, Itteren en Lomm op het programma.

Delen van de beekdalen van Noord- en Midden-Limburg

De archeologische waarde van de beekdalen is de laatste jaren steeds duidelijker komen vast te staan. Bij beekherstelprojecten hebben bureaustudies en archeologisch veldwerk geleid tot de ontdekking van waardevolle archeologische resten die zowel

Als onderzoekskader geldt de Richtlijn archeologisch onderzoek van beekdalen in Pleistoceen Nederland (RACM, 2007)

Eiland van Weert

De aard, datering en dichtheid van de archeologische resten en de onderzoeksintensiteit maken de microregio Weert-Nederweert tot een van archeologisch meest interessante gebieden van Zuid-Nederland. De Archeologische Monumentencommissie van de RACM heeft daarom op 21 juni 2005 vastgesteld dat de archeologische microregio Weert-Nederweert van nationaal belang is. De Provincie deelt die mening en wil zich samen met de gemeenten en de RACM inzetten voor het behoud en onderzoek van archeologische waarden in deze microregio. Om invulling te geven aan het belang wat de Provincie aan dit gebied hecht, wordt het gehele oud bouwlandcomplex als een provinciaal archeologisch erfgoedlandschap aangewezen.

De inzet van de Provincie Limburg zal complementair zijn aan die van beide gemeenten en de RACM. De Provincie is een voorstander van het voornemen om samen met de gemeenten en de RACM een archeologische begeleidingscommissie in te stellen.

Vlootbeekdal

Het Vlootbeekdal is een nog weinig aangetast cultuurlandschap en biedt daarom goede mogelijkheden om de relatief gave vindplaatsen, in het bijzonder uit de vroege prehistorie, in hun landschappelijke context nader te onderzoeken. Het Vlootbeekdal heeft vooral een hoge potentie voor vindplaatsen uit de Vroege Prehistorie. Het gebied is pas in de 19^e eeuw ontgonnen waardoor de vindplaatsen nog niet lang zijn blootgesteld aan agrarische activiteiten, waardoor de fysieke kwaliteit van veel vindplaatsen beter zal zijn dan elders. Sluipende erosie dient te worden vermeden.

Graetheide

Vanwege de hoge verwachting voor de aanwezigheid van nederzettingen en grafvelden van Lineair-Bandkeramische cultuur en andere archeologische perioden wordt dit relatief gave loessgebied tussen Sittard, Geleen en Born als erfgoedlandschap aangewezen.

Via Belgica

Het huidige Heuvelland werd in de Romeinse tijd van oost naar west doorkruist door de oorspronkelijk vooral militair belangrijke weg van Keulen via Heerlen en Maastricht (Maasbrug) naar Boulogne. Deze "Via Belgica" was een belangrijke as waarlangs zich allerlei ontwikkelingen hebben afgespeeld. Het tracé van deze internationale route (Romeinse Rijksweg) werd in 2003 in opdracht van de Provincie Limburg nader onderzocht: 39 oude meldingen en waarnemingen werden gecontroleerd, ankerpunten vastgesteld, nieuw bureauonderzoek onder andere met behulp van de AHN, historische kaarten en luchtfoto's en op drie locaties werd een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen uitgevoerd. Van de in Limburg ca. 40 km lange weg staat inmiddels 7 km tracé vast. Vooral tussen Heerlen en Voerendaal is de weg goed in kaart gebracht. Om het provinciale belang van de weg en de naaste omgeving daarvan tot uitdrukking te brengen wordt een zone van ongeveer een kilometer ter

weerszijden van de vermoedelijke route tussen Meerssen en Voerendaal als erfgoedlandschap aangewezen. Het tracé was het best bekend in de vicus/het wegdorp Heerlen-Coriovallum en in de stad Maastricht. Het onderzoek heeft geleid tot de volgende conclusies:

- de weg lijkt niet direct gekoppeld aan één landschapstype
- de weg volgt niet uitsluitend hoogten en heeft ook geen voorkeur voor lage delen
- de weg volgt een relatief rechte lijn tussen Heerlen, Valkenburg en Maastricht, waarbij de wisseling tussen het volgen van die rechte lijn en het vermijden van moeilijk begaanbare delen zoals moerassige laagtes heeft geleid tot creatieve oplossingen
- de weg is nauwelijks of niet bewaard als ter plaatse afdekkende sedimenten ontbreken. De conservering verschilt dus sterk. Gebrek aan onderhoud, de afdekking door colluvium en het hergebruik van grind leiden tot onzichtbaarheid van delen van de weg.
- indien de weg niet verdwenen is onder latere afzettingen (bijvoorbeeld colluvium) is continue gebruik mogelijk. Het middeleeuwse en postmiddeleeuwse wegstelsel overlappen echter meestal niet. Er is hooguit sprake van locale continuïteit.

8 Onderzoeksmethoden

De door de Provincie beoogde hoge kwaliteit van het onderzoek in de erfgoedlandschappen betekent vooral een weloverwogen keuze voor de juiste onderzoeksmethoden, waarbij ook aandacht moet worden geschonken aan het multidisciplinaire karakter van het onderzoek.

In de Limburgse Archeologiebalans wordt de kritische kanttekening geplaatst dat het onderzoek zich de laatste 10 jaar (maar ook voordien) vooral heeft gericht op nederzettingen. Andere complextypen en de landschappelijke setting van de nederzettingen ('landschapsarcheologie') zijn weinig onderzocht. Dat is voor een deel te wijten aan de gehanteerde onderzoeksmethoden.

Volgens de KNA kan voor prospectief onderzoek (geen proefsleuven of opgraving) worden volstaan met een Plan van Aanpak dat door de opdrachtgever moet worden goedgekeurd. Om de kwaliteit van het onderzoek in erfgoedlandschappen te waarborgen stelt de Provincie het echter verplicht dat het PVA integraal wordt opgenomen in het onderzoeksrapport, en dat het moet voldoen aan onderstaande normen, die een aanvulling zijn op de KNA.

Bureauonderzoek

Archeologisch onderzoek in het kader van ruimtelijke ordeningsprocessen begint met het opstellen van een archeologische verwachting voor het desbetreffende plangebied d.m.v. bureauonderzoek. Daartoe worden ook zgn. verwachtingskaarten geraadpleegd. Met verwachtingskaarten kan tot op zekere hoogte de kans op aanwezigheid van archeologische vindplaatsen worden voorspeld. Het voorspellen van de gaafheid, datering, complextype enz., laat staan het voorspellen van de waarde van vindplaatsen is niet mogelijk. Daar is veldonderzoek voor nodig.

Reeds in 1985 werd in Nederland de eerste archeologische verwachtingskaart geïntroduceerd (Manning & Van der Gaauw, RAAP-notitie 3). Het doel van deze kaart was in de eerste plaats te bepalen welke onderzoeksmethode (b.v. boren of oppervlaktekartering) het meest in aanmerking kwam om toegepast te worden. Het vervaardigen en het gebruik van verwachtingskaarten heeft sindsdien een hoge vlucht genomen, met de IKAW als de meest bekende en meest gebruikte exponent van deze ontwikkeling. Hoewel in de toelichting bij de IKAW is aangegeven wat de beperkingen van de kaart zijn, is deze kaart -

ook in Limburg - een eigen leven gaan leiden. Het provinciaal beleid (van de meeste provincies) werd grotendeels op deze kaart gebaseerd, simpelweg omdat er niets beters voorhanden was. In gebieden met een middelhoge en hoge verwachting moest onderzoek plaatsvinden, in gebieden met een lage verwachting niet. De meer gedetailleerde beleids- en verwachtingskaarten die momenteel worden vervaardigd door de gemeenten, zullen in de nabije toekomst de IKAW gaan vervangen. Bij de vervaardiging van de gemeentelijke beleidskaarten wordt per gemeente een uitgebreid bureauonderzoek verricht. Bovendien heeft de provinciale evaluatie een enorme hoeveelheid informatie over de Limburgse archeologie opgeleverd. Hierdoor kan in de toekomst minder tijd en geld besteed worden aan bureauonderzoek voor concrete projecten, terwijl ook de kwaliteit van de bureauonderzoeken zal toenemen.

Omdat in de praktijk nog al eens blijkt dat het verwachtingsmodel op basis van het bureauonderzoek niet klopt, dient het bureauonderzoek indien mogelijk gecombineerd en getoetst te worden met verkennend booronderzoek en oppervlaktekartering. Zo voorkomt men dat een bepaalde onderzoeksmethode wordt gekozen op basis van een verkeerde verwachting.

Wanneer uit het vooronderzoek blijkt dat aan (delen van) het plangebied een hoge verwachting kan worden toegekend, zal vervolgonderzoek moeten plaatsvinden. Uit het opgestelde verwachtingsmodel moet blijken welke waarden er verwacht worden en welk vervolgonderzoek wordt aanbevolen. Dat kunnen naast onderstaande methoden bijvoorbeeld ook geofysische technieken of een detailkartering zijn.

Verkennend booronderzoek

De KNA spreekt wel over een verkennende fase van het veldonderzoek maar geeft daarvoor geen specificatie. Juist deze stap is van cruciaal belang voor het opstellen en toetsen van de verwachting en voor de bepaling van onderzoeksmethode.

Booronderzoek heeft als groot voordeel dat grote gebieden op een relatief goedkope manier kunnen worden onderzocht. Met name in landschappelijk complexe gebieden zoals het Maasdal heeft het verkennend (geo-archeologisch) booronderzoek zijn waarde bewezen. Door middel van verkennend booronderzoek is het mogelijk om een goede inschatting te maken van de mate van verstoring, het bodemtype, de zichtbaarheid van grondsporen etc. De aan- of afwezigheid van archeologische indicatoren in de verkennende boringen moet daarbij op de juiste waarde worden geschat.

Verkennend booronderzoek dient altijd gecombineerd te worden met bureauonderzoek en, als de terreinomstandigheden het toelaten, met oppervlaktekartering. De momenteel gehanteerde normen van de Provincie Limburg voor verkennend booronderzoek zijn:

Minimaal 6 boringen per hectare

Minimaal 4 boringen per onderzoek

Minimaal 2 boringen per perceel

Voorgesteld wordt om deze norm in de erfgoedlandschappen te handhaven.

Oppervlaktekartering

De Limburgse Archeologiebalans concludeert dat deze relatief goedkope en effectieve onderzoeksmethode (te) weinig wordt ingezet. De Provincie stelt verplicht dat oppervlaktekartering wordt opgenomen in het Plan van Aanpak. Er kan alleen gemotiveerd van worden afgeweken.

Oppervlaktekartering dient, als de terreinomstandigheden het toelaten, altijd gecombineerd te worden met bureauonderzoek en verkennend booronderzoek. Randvoorwaarde is een goede

vondstzichtbaarheid. Indien mogelijk wordt het plangebied ruim van te voren (ondiep) geploegd. De afstand tussen de loopraaien is maximaal 5 m. Als uit het opgestelde verwachtingsmodel blijkt dat er een lage trefkans is voor vuursteenvindplaatsen, dan is de maximale afstand 10 m tussen de loopraaien.

Karterend booronderzoek

Na het vooronderzoek (bureauonderzoek gecombineerd met verkennend booronderzoek en oppervlaktekartering) is het mogelijk dat op basis van een specifieke verwachting de aanbeveling worden gedaan voor een karterend booronderzoek. Zoals in de Leidraad karterend booronderzoek (KNA 3.1) is aangegeven, is karterend booronderzoek geschikt voor het opsporen van sites (meestal nederzettingen) met een matig hoge tot hoge vondstdichtheid (> 40 vondsten per m^2). Proefsleuven zijn meer geschikt voor het opsporen van sites met een lagere vondstdichtheid of sites zonder grondsporen. Omdat vrijwel nooit van tevoren bekend is of op een te onderzoeken locatie een site met een lage of hoge vondstdichtheid en/of een site met of zonder grondsporen aanwezig is, verdient het graven van proefsleuven (als karteringsmethode), uit het oogpunt van effectiviteit, veruit de voorkeur.

Uit de Limburgse Archeologiebalans blijkt dat meer dan de helft van het totaal aantal onderzoeken uit de periode 1995-2004 bestond uit een karterend booronderzoek, waarbij meestal een boorgrid van 40 x 50 m werd gehanteerd. Uit het RAAP-rapport 1000 en de Leidraad karterend booronderzoek blijkt duidelijk dat de methode en vooral het gebruikte boorgrid verre van toereikend is om de aanwezigheid van vindplaatsen vast te stellen. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat er de laatste jaren een onbekend aantal vindplaatsen niet ontdekt is en dus ongezien verloren is gegaan.

De laatste jaren vindt op grote schaal karterend booronderzoek plaats in Limburg en men mag zich afvragen of dit wel zinvol is. In het project Maaswerken is veel geo-archeologisch booronderzoek toegepast omdat daar sprake is van afgedekte landschappen en vondsten op grote diepte die met proefsleuven niet zo gemakkelijk zijn op te sporen of te onderzoeken. Deze methode is door archeologische bedrijven ook in andere landschappen als 'karterend booronderzoek' overgenomen, hetgeen geleid heeft tot veel onderzoek met weinig resultaat.

De Provincie stelt op basis van het bovenstaande vast, dat karterend booronderzoek in principe niet wordt toegepast in de archeologische erfgoedlandschappen. Als na het vooronderzoek toch de aanbeveling wordt gedaan voor karterend booronderzoek, bijvoorbeeld bij een hoge verwachting voor overdekte vuursteenvindplaatsen (zie onder), zal dit duidelijk onderbouwd moeten worden, waarbij tevens moet worden aangegeven dat proefsleuven (als karteringsmethode) niet de juiste methode is. Het karterend booronderzoek dient conform de KNA-Leidraad karterend booronderzoek uitgevoerd te worden.

Proefsleuvenonderzoek

Als uit het vooronderzoek blijkt dat er een hoge verwachting geldt voor (delen van) het plangebied zal er een proefsleuvenonderzoek moeten worden uitgevoerd. Daarbij moet onderscheid worden gemaakt tussen proefsleuven als karterings- of als waarderingsmethode.

Het is in Limburg gebruikelijk om tussen de 5 en 10 % (meestal 7%) van een plangebied d.m.v. proefsleuven als karteringsmethode te onderzoeken. Dit is ingegeven door de KNA waarin wordt vermeld dat:

“Bij een IVO-Proefsleuven wordt aangegeven hoeveel procent van het oppervlak, dat

onderzocht moet worden, nodig is voor proefsleuven om tot een gefundeerde uitspraak te komen. Aan te bevelen is het proefsleuvenonderzoek bij verwacht nederzettingsonderzoek 5% van het te onderzoeken oppervlak te laten bedragen, bij een te verwachten grafveld niet meer dan 10%.”

Onduidelijk is echter of met ‘het te onderzoeken oppervlak’ het gehele plangebied of de te onderzoeken vindplaats wordt bedoeld. Voor grote plangebieden (b.v. 100 ha) kan een proefsleuvenonderzoek met een dekkinggraad van 7% (=7 ha) tot zeer hoge kosten leiden. Grote plangebieden bieden de mogelijkheid voor grootschalig landschapsarcheologisch onderzoek, waarbij niet de individuele vindplaats maar juist het ensemble van vindplaatsen in hun landschappelijke context centraal staat. Daarom kan in grotere gebieden volstaan worden met een iets lagere dekkinggraad voor proefsleuven als karteringsmethode. Omdat de landschappelijke context per plangebied kan variëren, is de dekkinggraad voor grote plangebieden afhankelijk van de resultaten van het vooronderzoek. Naast de dekkinggraad kunnen ook de locatie en de diepte van de sleuven aan de hand van het verkennend booronderzoek worden bepaald.

De stelregel is: Voor plangebieden tot 1 ha geldt een dekkinggraad van 7%. Voor elke hectare meer kan 0,1% worden afgetrokken tot een minimum van 3% (dat minimum wordt bereikt bij plangebieden groter dan 40 ha).

Opgravingen

Wanneer uit het proefsleuvenonderzoek blijkt dat een vindplaats volgens de waarderingssystematiek van de KNA als ‘behoudenswaardig’ wordt gekwalificeerd, zal in de erfgoedlandschappen in de eerste plaats de keuze gemaakt moeten worden voor behoud in situ. Als behoud niet mogelijk is of niet gegarandeerd kan worden, zal de vindplaats moeten worden opgegraven. Omdat de behoudenswaardige vindplaatsen in de erfgoedlandschappen per definitie van provinciaal belang zijn, zal er geen nadere selectie plaatsvinden.

Een van de doelstellingen van het boor- en proefsleuvenonderzoek is om het op te graven areaal van grote plangebieden zodanig te verkleinen dat de kosten zoveel mogelijk beperkt blijven. Opmerkelijk is daarom de recente ontwikkeling in de archeologie om zo groot mogelijke gebieden vlakdekkend op te graven. Dus niet sitegericht maar landschapsgericht waarbij ook de off-site fenomenen en de landschappelijke context onderzocht worden. Hoewel er vanuit werd gegaan dat deze manier van opgraven veel goedkoper is dan gewoon opgraven, is inmiddels gebleken dat ook aan dit ‘extensief’ opgraven hoge kosten zijn verbonden, waardoor deze methode slechts zeer selectief kan worden ingezet.

Als alternatief voor grote vlakdekkende opgravingen kunnen grote gebieden met een dunne spreiding van vondsten en sporen toch goed worden onderzocht door eerst een 25% dekkend sleuvenonderzoek te verrichten. Aan de hand van de resultaten kan daarna beslist worden om een deel van het plangebied vlakdekkend op te graven.

Archeologische begeleiding

Uit de evaluatie blijkt dat archeologische begeleidingen meestal weinig opleveren. Dat wordt vooral veroorzaakt door de slechte waarnemingsmogelijkheden tijdens de grondwerkzaamheden van de civiele aannemer. Voor archeologische begeleiding kan alleen gekozen worden als er strikte randvoorwaarden aan de aannemer worden opgelegd, zoals het graven met een gladde bak en het aanleggen van een vlak op het juiste sporenniveau.

Problematiek vuursteenvindplaatsen

Zowel uit de Evaluatie als uit de Limburgse Archeologiebalans blijkt dat vindplaatsen van jagers/verzamelaars ('vuursteenvindplaatsen') slecht vertegenwoordigd zijn in het archeologisch onderzoek dat in Limburg heeft plaatsgevonden. In Limburg zijn vooral door het werk van amateur-archeologen veel vuursteenvindplaatsen bekend. Ze zijn meestal aangetroffen op veelvuldig geploegde akkers waardoor de oorspronkelijke ruimtelijke spreiding van de artefacten sterk verstoord is. Hoewel de gegevens over de vondsten en de locatie van deze vindplaatsen van groot belang zijn voor onze kennis over deze samenlevingen van jagers/verzamelaars, is de fysieke kwaliteit van deze vindplaatsen meestal onvoldoende om ze (als ze bedreigd worden) voor een opgraving te selecteren. Vuursteenvindplaatsen die later zijn afgedekt door b.v. een plaggendeek, colluvium, stuifzand of fluviatiel sediment hebben doorgaans een veel betere fysieke kwaliteit, maar kunnen meestal alleen in boringen of in testputten worden aangetroffen, en niet d.m.v. een oppervlaktekartering. Om vuursteenvindplaatsen met een hoge fysieke kwaliteit op te sporen zal op de meest geschikte locaties (die in het verwachtingsmodel moeten worden genoemd) karterend booronderzoek (conform de Leidraad) moeten worden uitgevoerd.

9 Operationalisering

Door alle overheden kunnen beslissingen worden genomen over hoe moet worden omgegaan met archeologische vindplaatsen. De nieuwe Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Wamz) die per 1 september 2007 van kracht is geworden, legt een groot deel van de verantwoordelijkheid voor het archeologisch erfgoed bij de gemeenten. Gemeenten moeten in hun nieuwe bestemmingsplannen aangeven dat zij rekening houden met de aanwezige of verwachte archeologische waarden op hun grondgebied. Provincies kunnen zgn. attentiegebieden aanwijzen als een gemeente tekort schiet in de zorg voor het archeologisch erfgoed. Daarnaast kunnen Provincies bij ontgrondingen archeologische voorschriften verbinden aan de vergunningverlening. Het Rijk tenslotte draagt zorg voor de monumenten van nationaal belang en heeft een wettelijke adviesrol in m.e.r.-procedures.

De drie regimes die in de Wamz worden genoemd, zijn dus:

- a) Ontgrondingen
- b) m.e.r.-procedures
- c) Bestemmingsplannen

ad a) Ontgrondingen

De provincies zijn bevoegd gezag voor archeologie bij ontgrondingen. De aanvrager van een ontgrondingenvergunning zal verplicht kunnen worden archeologisch vooronderzoek te laten verrichten. Het is aan de vergunningverlenende instantie te beslissen of dat nodig is, en welke consequenties aan de uitkomsten van het waardestellende archeologische rapport te verbinden zijn. De Provincie Limburg stelt voor alle ontgrondingen binnen de erfgoedlandschappen archeologisch vooronderzoek verplicht. Bij ontgrondingen buiten de erfgoedlandschappen zal het gemeentelijk beleid worden gevolgd, behalve als er een m.e.r.-procedure gevolgd moet worden (zie hieronder).

ad b) m.e.r.-procedures

De RACM heeft een wettelijke adviesrol met betrekking tot de archeologische aspecten van het project waarvoor een m.e.r. wordt opgesteld. De Provincie zal, als zij bevoegd gezag is in de m.e.r.-procedure, in principe de adviezen van de m.e.r.-commissie overnemen.

ad c) Bestemmingsplannen

Op dit moment vindt ongeveer 80% van alle archeologische onderzoeken plaats in het kader van bestemmingsplannen. Waar het onderzoek nu nog wordt getoetst door de Provincie, is bij de inwerkingtreding van de Wamz een groot deel van de verantwoordelijkheid voor het archeologisch erfgoed gelegd bij de gemeenten. In (op-)nieuw vast te stellen bestemmingsplannen dient rekening te worden gehouden met aanwezige en te verwachten archeologische waarden. Op deze wijze zullen op termijn alle bestemmingsplannen 'archeologie-vriendelijk' worden. Bouwen en andere uitvoerende werkzaamheden in het kader van bestemmingsplannen en vrijstellingen zullen getoetst worden aan de voorschriften in het bestemmingsplan.

Attentiegebieden

In de Wamz wordt aan provincies de mogelijkheid geboden om attentiegebieden aan te wijzen, als een geldend bestemmingsplan onvoldoende rekening houdt met de archeologische waarden. Het bestemmingsplan zal dan door de gemeente moeten worden herzien. In de toelichting op het wetsontwerp wordt de volgende werkwijze voorgesteld:

"De provincie inventariseert gebieden die voor een mogelijke aanwijzing in aanmerking komen (dit zijn in ieder geval de AMK-terreinen). Vervolgens wordt onderzocht in welke van die gebieden de komende jaren bodemgrepen op stapel staan. Tot slot kijkt de provincie of het geldende bestemmingsplan voldoende bescherming biedt."

Erfgoedlandschappen en de relatie met het gemeentelijk beleid

De archeologische erfgoedlandschappen en de voorschriften die daaraan verbonden zijn, worden als provinciale beleidsregel vastgesteld. Vervolgens zullen de erfgoedlandschappen verankerd moeten worden in het wettelijke kader van de archeologische monumentenzorg. Met gemeenten zal overleg worden gevoerd over de implementatie van het provinciaal beleid in de bestemmingsplannen. Het zal duidelijk zijn dat het aanwijzen van erfgoedlandschappen zal moeten worden afgestemd met de gemeenten. Er zullen afspraken moeten worden gemaakt over de (gedeelde) verantwoordelijkheden, de financiële aspecten en het tijdspad.. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van een voorbeeldregeling (b.v. conform Grensmaas). De toepassing van artikel 15 WRO (het stellen van nadere eisen) is een mogelijkheid. De erfgoedlandschappen hebben een duidelijke relatie met het instrumentarium van de nieuwe Monumentenwet. Deze wet is per 1 september in werking getreden en geeft PS de bevoegdheid tot het aanwijzen van attentiegebieden. Om met het aanwijzen van erfgoedlandschappen te wachten op de nieuwe WRO is niet noodzakelijk. Als het om het ruimtelijk belangrijkste beleidskader van onze provincie gaat (het POL) wordt ook nu reeds vooruitgelopen op de WRO.

Archeologisch onderzoek

De Provincie wil zich inzetten voor het laten uitvoeren van kwalitatief goed archeologisch onderzoek in de erfgoedlandschappen en zal voor deze gebieden een eigen archeologiebeleid voeren. Enkele gebieden die als erfgoedlandschap worden aangewezen zijn gebieden waar voor de provincie belangrijke ontwikkelingen zijn gepland. Door hier de regie naar de Provincie toe te trekken, kunnen eigen keuzes

worden gemaakt over tijdpad (vroeg in het traject), omvang van het onderzoek, kosten, alternatieve locaties e.d..

PvE's en rapporten van archeologisch onderzoek in erfgoedlandschappen zullen getoetst worden door de Provincie. In archeologische erfgoedlandschappen staat de omgang met behoudenswaardige vindplaatsen niet ter discussie. Deze zijn per definitie van provinciaal belang en moeten naar het oordeel van de Provincie in situ behouden blijven of, als dit niet mogelijk is, opgegraven worden. Buiten de erfgoedlandschappen zal het archeologisch beleid van de gemeenten worden gevolgd.

Archeologische toetsing

Het is aan te bevelen om voor de toetsing en de realisatie van het provinciale archeologisch beleid een team samen te stellen, dat bestaat uit enkele provinciale medewerkers, eventueel aangevuld met externe deskundigen. Dit team zal GS adviseren over alle archeologische aspecten van het RO-beleid van de Provincie, zoals het goedkeuren van PvE's en onderzoeksrapporten, het nemen van besluiten over eventueel vervolgonderzoek en de behoudenswaardigheid van vindplaatsen.

Interimbeleid

Zolang de gemeenten zelf geen vastgesteld archeologiebeleid hebben, zal buiten de erfgoedlandschappen het huidige provinciale beleid, zoals vastgelegd in het POL, worden voortgezet, totdat de nieuwe WRO in werking is getreden.

AMK-terreinen

Op de Archeologische Monumentenkaart van Limburg, die een gezamenlijk product is van de RACM en de Provincie, staan ongeveer 1000 terreinen waarvan is vastgesteld dat er belangrijke archeologische resten aanwezig zijn. Het uitgangspunt voor deze terreinen is het behoud van de archeologische waarden in situ. Als bodemingrepen onvermijdelijk zijn, is altijd archeologisch onderzoek noodzakelijk. Voor wettelijk beschermde monumenten is bovendien ontheffing van de minister vereist.

De AMK-terreinen zullen, voorzover dit nog niet gebeurd is, ook als zodanig in de bestemmingsplannen moeten worden opgenomen. De gemeenten zijn daarmee verantwoordelijk voor een goed beheer van deze terreinen.

Provinciale projecten (provincie als verstoorder).

Het archeologisch onderzoek in provinciale projecten zal in ieder geval moeten voldoen aan de eisen die het bevoegd gezag (meestal de gemeente) daaraan stelt. In de erfgoedlandschappen wordt in overleg met het bevoegd gezag het selectiedocument als uitgangspunt genomen.

Ondergrenzen

De eerste keuze die in het AMZ proces gemaakt moet worden, is meteen een belangrijke, zo niet de belangrijkste keuze, namelijk wel of geen (voor-)onderzoek uitvoeren. Belangrijk criterium voor deze keuze is de grootte van het plangebied. In de nieuwe Wet op de archeologische monumentenzorg wordt in artikel 41a expliciet de ondergrens van 100 m² genoemd. In plangebieden kleiner dan 100 m² hoeft geen archeologisch onderzoek plaats te vinden. Gemeenten kunnen gemotiveerd van deze ondergrens afwijken. Argumenten kunnen b.v. zijn dat het plangebied al of niet in de historische binnenstad ligt of dat er in of nabij het plangebied wel of geen archeologische vindplaatsen bekend zijn.

Op dit moment hanteert de Provincie een ondergrens van 2500 m² voor gebieden met een hoge of middelhoge verwachting op de IKAW. Deze oppervlakte van 0,25 ha wijkt sterk af van de oppervlakte die genoemd wordt in de Wamz (0,01 ha).

Vanwege de hoge ondergrens die de Provincie nu hanteert is er een aanzienlijke kans dat belangrijke archeologische waarden ongezien verloren gaan. Bovendien is er een grotere kans op zgn. toevalsvondsten waarvan de onderzoekskosten voor rekening zijn van de vergunningverlener (degene die heeft gesteld dat er geen inventarisatie nodig was).

Om tot een uit archeologisch oogpunt verdedigbare, maar toch werkbare norm te komen, wordt voor het verplicht stellen van archeologisch vooronderzoek binnen de erfgoedlandschappen enkele nieuwe ondergrenzen voorgesteld. Tenzij de gemeente lagere ondergrenzen heeft vastgesteld, zijn de ondergrenzen in de archeologische erfgoedlandschappen:

- Hoge verwachting   1000 m²
- Middelhoge verwachting   2500 m²
- Lage verwachting   10.000 m²

In plangebieden binnen 50 m van een archeologische vindplaats dient altijd onderzoek plaats te vinden. Dit is conform het huidige beleid van de Provincie.

Omdat met het aanwijzen van de archeologische erfgoedlandschappen bekend is waar de gebieden van provinciaal belang liggen, is het aan te bevelen om in een vroeg stadium archeologisch vooronderzoek te laten verrichten in grotere aaneengesloten gebieden, zodat het hanteren van een ondergrens niet meer relevant is.

Financiële aspecten

De kosten van het vooronderzoek en het waarderingsonderzoek (proefsleuven) zijn altijd voor de initiatiefnemer. Ook de kosten van opgravingen zijn in principe voor de initiatiefnemer, tenzij die (excessieve) kosten redelijkerwijs niet aan de initiatiefnemer zijn toe te schrijven. Door het Rijk is een regeling ingesteld die de toedeling van eventuele excessieve kosten regelt. Excessieve kosten zijn tot een bepaald drempelbedrag voor rekening van de overheid die bepaald heeft dat archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

In de erfgoedlandschappen is naar verwachting een groot potentieel aan archeologische waarden aanwezig. De kosten die verbonden zijn aan het archeologisch onderzoek in de erfgoedlandschappen, zullen voortvloeien uit de aanwezigheid van dit grote potentieel.

Bij grote projecten kunnen de kosten van archeologisch onderzoek vaak in de grondexploitatie worden verdisconteerd. Voor particulieren ligt de zaak moeilijker. Waar provinciale belangen meespelen, kan overwogen worden dat de Provincie zelf het vooronderzoek laat uitvoeren, zodat vooraf bekend is of en welke archeologische waarden op de beoogde planlocatie aanwezig zijn. Koppeling aan andere provinciale regelingen voor particuliere initiatiefnemers behoort tot de mogelijkheden.

De voorgestelde onderzoeksmethodiek in erfgoedlandschappen (hoofdstuk 8) zal, mits uitgevoerd in een vroegtijdig stadium van planvorming, in veel gevallen tijd- en kostenbesparend werken, met name omdat de fase van het karterend booronderzoek wordt overgeslagen. Door inpassing van waardevolle vindplaatsen in de plannen kunnen kostbare opgravingen worden vermeden.

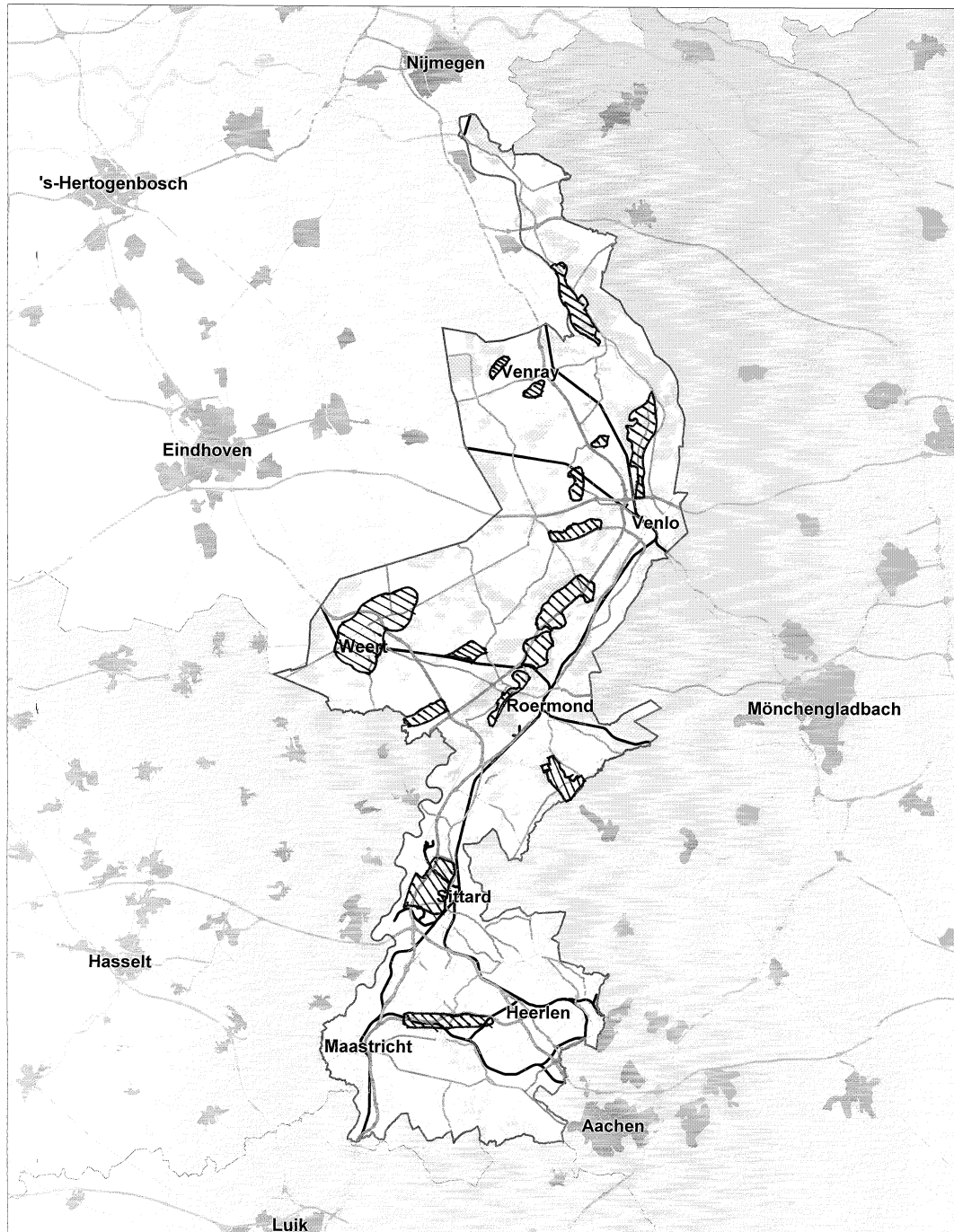
Omdat de gemeenten een veel grotere rol gaan spelen in het behoud en het onderzoek van archeologische waarden buiten de erfgoedlandschappen, is het ook aan de gemeenten of een substantiële reductie van de onderzoeksdruk en –lasten kan worden bereikt. De nieuwe archeologische beleidskaarten zullen daarin een belangrijke rol moeten spelen.

Het aantal onderzoeken en de kosten daarvan zijn vooral afhankelijk hoe de gemeenten hun archeologisch beleid zullen vormgeven. Als belangrijkste mogelijkheden om de onderzoekslast terug te dringen, kunnen zowel voor de Provincie als voor de gemeenten, genoemd worden:

Archeologie zo vroeg mogelijk in de planvorming en goed vooronderzoek uitvoeren.

Provincie Limburg

provincie limburg

Status: werkaart

Alle rechten voorbehouden. Het gebruik van deze kaart mag worden beperkt door de afbeelding van de provincie in een geadresseerd systeem. Het gebruik van deze kaart mag worden beperkt door de afbeelding van de provincie in een geadresseerd systeem. Het gebruik van deze kaart mag worden beperkt door de afbeelding van de provincie in een geadresseerd systeem.

SCALE 1 : 400,000

